

*****

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

*****

УДК 343.81

О. П. Доробалюк

здобувач
Класичний приватний університет

СТАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНОГО, КОЛИШНЬОГО СПІВРОБІТНИКА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ, ДО ПРИЗНАЧЕНОГО ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

Кримінально-правова характеристика злочинів, вчинених персоналом Державної пенітенціарної служби України, включає визначення мотиву вчинення злочину, а також ставлення засудженого до призначеного покарання та його відбування. У статті з'ясовано ступінь дослідження судами мотивів злочинів, що вчинені персоналом виправних установ, та розкрито причини виникнення, вплив оцінки суду на ставлення засудженого до вироку, призначеного покарання та його відбування. Проаналізовано врахування мотивів вчинення злочину при проведенні індивідуальної роботи із засудженими, колишніми співробітниками кримінально-виконавчої системи.

Ключові слова: персонал, мотив, виконання покарання, особистість злочинця, засуджений, кримінально-виконавча система.

Інтеграція української держави до світового співтовариства зумовлює необхідність не лише проведення соціально-економічної та політичної реформ, а й здійснення правової реформи, невід'ємною частиною якої повинні стати значні реформаційні процеси кримінально-виконавчої системи. Аналіз міжнародно-правових документів, спеціальної літератури дає підстави констатувати, що світова спільнота останніми десятиліттями серйозно замислюється над вирішенням проблеми пошуку засобів, які дають змогу досягти цілей покарання з якомога меншим обмеженням прав і свобод людини. Пенітенціарна система останнім часом переживає складний період, бо виявилася заручницею змін, що відбуваються в державі.

Однією із центральних проблем при призначенні й виконанні покарання, що має теоретичне та практичне значення, є вивчення не тільки основних ознак і властивостей покарання, а і його впливу на засуджених.

Метою статті є висвітлення цих питань для особливої категорії засуджених, а саме персоналу кримінально-виконавчої системи (далі – КВС). Нас також цікавлять мотив та мотивація злочинної поведінки цих засуджених, а саме колишніх співробітників кримінально-виконавчих установ (далі – КВУ).

Не вдаючись до детального, поглибленого висвітлення загальних властивостей особи, її психології, ми лише наведемо загальноновизнане її поняття та зосередимо

увагу на особистісних змінах, що відбуваються після засудження особи та призначення їй покарання.

І. М. Даньшин визначає особу злочинця як сукупність істотних і стійких соціальних властивостей та ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку із чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [2, с. 107].

Як відомо, поняття "особа засудженого" та "особа злочинця" близькі, але не тотожні за змістом. Ми будемо вживати ці поняття для характеристики особливої категорії засуджених, а саме персоналу КВС загалом та КВУ зокрема.

Загальновідомо, що мотив людської поведінки лише тоді стає мотивом злочину, коли він охоплює найбільш суттєві ознаки злочинного діяння. У юридичній літературі кримінально-правовим аспектам мотиву та мотивації злочинної поведінки приділяли певну увагу, а саме характеристиці поняття, форм, класифікації вчинення злочину тощо. Найбільш вагомий внесок зробили вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме: Ю. М. Антонян, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, М. О. Беляєв, Р. В. Вереша, П. А. Воробей, В. К. Грищук, В. К. Дуюнов, І. І. Карпець, В. О. Коновалова, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, В. А. Ломака,

П. С. Матишевський, П. П. Михайленко, В. О. Навроцький, О. І. Рарог, А. В. Савченко, С. В. Склярів, М. С. Таганцев, С. А. Тарарухін, А. П. Тузов, В. І. Тютюгін та ін.

Кримінологічні аспекти мотиву та мотивації відображено в працях Б. С. Волкова, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, А. В. Наумова, А. О. Пінаєва, М. С. Таганцева, В. Я. Тація, О. І. Чучаєва та ін.

Водночас досліджень, присвячених безпосередньо проблемам урахування мотивів злочинів при проведенні індивідуальної роботи із засудженими, їх ставленню до вироку суду в частині призначеного покарання та його відбування, небагато. Це праці Т. А. Денисової, В. М. Дрьоміна, О. Г. Колба, В. О. Меркулової, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, в яких висвітлено загальні питання кримінально-виконавчих відносин та проведення виховної роботи. До того ж ціла низка питань залишаються до цього часу нерозкритими чи дискусійними.

Серед загальної кількості осіб, колишніх співробітників правоохоронних органів, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, співробітники Державної пенітенціарної служби України становлять 13%. Так, серед співробітників найбільш поширеною є категорія осіб молодшого начальницького складу, а саме 32%, які вчинили загальнокримінальні злочини – крадіжку, нанесення тілесних ушкоджень, хуліганство тощо.

За віком категорії, які були обстежені, розподіляються таким чином:

- 1) від 20 до 30 років – 32%;
- 2) від 30 до 40 років – 47%;
- 3) від 40 до 50 років – 12%;
- 4) від 50 років і старші – 9%.

Загальний рівень освіти засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, характеризується значним відсотком осіб, які не мають повної й навіть неповної освіти (більше ніж 60%). Однак особи керівного складу ДПтСУ – це переважно ті, що мають вищу або незакінчену вищу освіту (неповна вища – 29%, вища – 39%).

У кримінальному, кримінально-виконавчому праві, кримінології та юридичній психології існує твердження, що основою цілісної структури особистості є її направленість, яка складається з низки мотивів, які визначають конкретні форми людської поведінки. Разом з тим у кожної людини в процесі її життя формуються потреби, інтереси та волевільні особливості, що дають змогу обрати ту або іншу лінію поведінки (установку на конкретну поведінку або спосіб життя) [1, с. 114]. Якщо установка не збігається із загальноприйнятними моральними і правовими нормами життя, діяння особи підпадають під дію кримінального закону.

Механізм злочинної поведінки та роль мотивів у її формуванні детально описано багатьма авторами, зокрема Б. С. Волковим, І. М. Даньшином, А. І. Долговою, С. А. Та-

рарухіним, А. П. Тузовим, І. Г. Філановським. Мотив відображає свідомість і волю особи, які потім виявляються при вчиненні злочину у формах умислу або необережності (психічне ставлення до вчиненого діяння). Звісно, виявлення та врахування мотивів вчинення злочину потребує певного часу, відповідної кваліфікації й практичного досвіду. Однак з об'єктивних та суб'єктивних причин досить часто мотиви вчинення злочину досліджуються формально або не досліджуються зовсім. Так, через переваженість судів досить часто при винесенні вироку зазначається той мотив, який або вказаний у самій статті КК України, або лежить на поверхні дій винного.

Така сама ситуація із визначенням мотивів злочину й у системі виконання покарань: співробітники, як правило, виписують з вироку суду основні дані про особу, яка поступила для відбування покарання, в тому числі вказані мотиви. У подальшому вказаний мотив використовують для планування й проведення виховної роботи із засудженим. Так, при аналізі індивідуальних карток роботи із засудженими встановлено, що в період відбування покарання з особами, які вчинили умисне вбивство, більшість заходів спрямована на подолання таких негативних якостей, як жорстокість, агресивність, нелюдське поводження та невміння жити в колективі тощо, бо саме це, на думку слідчих органів та вихователів, спонукало засуджених до вчинення вбивств. З колишніми співробітниками КВС, які засуджені за крадіжки, шахрайство та інші злочини проти власності, проводять виховну роботу щодо збереження майна держави, громадян, дотримання конституційних норм щодо недоторканності всіх форм власності, формування вміння обмежувати свої потреби відповідно до наявних коштів тощо. З 276 вивчених нами справ щодо корупційних дій персоналу основним мотивом злочинної діяльності цієї категорії вважають корисливі, у 79 справах мотив не був прямо вказаний, але роботу проводили в тому самому напрямі, що із засудженими з корисливих мотивів. Проте самі засуджені у 52% випадках були не згодні з такою оцінкою їх дій, більше того, як колишні правоохоронці вони вважають, що судовий розгляд був упередженим, а винесений вирок несправедливим. Особливо психологічно враженими є особи, які займали керівні посади, мають значний професійний стаж, позитивну характеристику й неабиякий авторитет серед колег та підлеглих. Через це досить складно проводити виправний процес або примусове коригування, результатом якого має бути виправлення та ресоціалізація. Однак, як зазначає А. Х. Степанюк, примусове виправлення не здатне привести до очікуваних результатів, бо воно зустрічає якщо не опір, то щонайменше неприйняття його з боку засуджених [4]. Саме такої думки дотримується й Т. А. Де-

нисова, яка вказує, що можливе звикання до певного протоколу поведінки та можна вплинути на звички особи, однак абсолютно не доведено те, що вони пов'язані із зміною свідомості людини в позитивний бік. Найчастіше ці звички не позначаються на механізмах мотивації та прийнятті рішень у бік пріоритету соціальних норм, якщо, звичайно, особа добровільно не переосмислила своє життя й ціннісні орієнтації, а головне – не схиляється до виправдовування досягнення власних цілей через можливість знехтувати інтересами інших. Крім того, якщо мотив вчинення злочину вивчений недостатньо або неправильно, то засуджений буде всіляко протистояти виховному процесу, навіть якщо в цілому його поведінка є законослухняною [3, с. 76–77].

М. О. Стручков зазначав, що правильна наукова організація виконання покарання і здійснення заходів виховного впливу вимагає глибокого вивчення особливостей психології засудженого [5, с. 167]. У науці кримінально-виконавчого права останнім часом усе голосніше промовляється ідея психологічної корекції засуджених, яка прийшла на зміну терміну "виправлення" і в цілому є таким собі компромісним варіантом виправлення, яка, можливо, не змінює ціннісних переконань засуджених, однак, навчає їх миритися з протилежними поглядами, наприклад, офіційної спільноти, при цьому "новий" підхід апелює до авторитету психологічної науки. Пропонуються такі засоби психологічної корекції засуджених, як навчання їх способів саморегуляції, формування в них стресостійкості, для чого необхідне проведення бесід на відповідну тематику, застосування у виховній роботі методик, заснованих на навіюванні (аутогенне тренування, самонавіювання), а також різних тренінгів; навчання засуджених доцільного планування дій; при неможливості для засуджених реалізувати якусь потребу – навчання їх застосовувати прийоми, що дають змогу знизити цінність цієї потреби.

На жаль, до цього часу не запропоновано методики психологічної корекції ефекту нейтралізації вини засуджених, колишніх співробітників КВУ, адже вона має неабиякий сенс для виправлення й ресоціалізації засудженої особи. Результативно впливати на таку особу, яка відбуває покарання, неможливо без попереднього вивчення її особистості, часу проходження служби, обставин, що спонукали вчинити злочини. На відміну від визначення мотивів при кримінально-правовій кваліфікації злочину, мотив як предмет індивідуальної роботи із засудженим повинен бути знайдений у кожному конкретному випадку. Допомогти в цьому покликана психологічна служба.

Як відомо, засуджені, колишні працівники КВУ у деяких випадках не погоджуються з формулюваннями та висновками суду, а також з остаточним вирокком. Вони можуть

приховувати дійсні мотиви своїх вчинків або не проявляти їх зовні. На відміну від загальної категорії засуджених, колишній персонал КВС дуже важко переживає ізоляцію від суспільства, близьких, рідних, необхідність постійно підкорятися, тотальний контроль і перебування в оточенні соціуму 24 години на добу. Це характерно для всіх колишніх правоохоронців, але для колишнього персоналу є особливим. Неможливість і небажання усвідомлювати, що сьогодні вони є засудженими, внутрішньо підбурює засуджених, вони намагаються протистояти законним вимогам адміністрації, показати свою обізнаність у режимних, виправних вимогах тощо. Саме тому так важливо дотримувати рівноваги між тиском (обов'язковим виконанням усіх режимних розпоряджень) і підтримкою (запобіганням емоційно-афективній перенапрузі, стабілізацією внутрішнього стану, переключенням видів діяльності, залученням громадськості), щоби зрозуміти поведінку засудженого в процесі відбування покарання.

Аналізуючи отриману інформацію, співробітники УВП повинні виявити позицію, в яку усвідомлено або неусвідомлено ставить себе засуджений щодо вчиненого злочину, можливих співучасників і всіх інших осіб, так чи інакше причетних до скоєного. Загалом формування позитивної життєвої позиції в осіб, які вчинили злочин і відбувають кримінальне покарання, – кропітка й довгострокова праця. Особа засудженого, колишнього працівника КВУ, характеризується складною структурою, в основі якої, як правило, домінує протиправна поведінка, антисоціальні погляди, установки та звички, що підкріплені підвищеним емоційним проявом. Ефективний вплив на кожну таку особистість, зміна її мотиваційної сфери можливі лише за умови чіткої, науково обґрунтованої організації виправного процесу, вмілої взаємодії всіх підрозділів кримінально-виконавчої системи, всіх співробітників, які безпосередньо або опосередковано контактують із засудженим цієї специфічної категорії.

Висновки. Успішне запобігання правопорушенням, особливо індивідуальне, також можливо лише в тому випадку, якщо з достатньою повнотою будуть виявлені внутрішні механізми злочинної поведінки і, у першу чергу, її мотиви. При виявленні й вивченні мотивів вчинення злочину важливою є така вимога: мотив не можна приписувати особистості, виходячи лише із зовнішніх обставин і ситуації. Перше, що повинен з'ясувати співробітник кримінально-виконавчої системи, – яким чином засуджений опинився в ситуації, у якій вчинив протиправні дії. Уже сама постановка цього питання змушує співробітника й засудженого відійти від поширеного уявлення про ситуативність, випадковість вчиненого. Звідси впливає, що вихідною є установка не на випадковість поведінки, а на розкриття всієї картини походження його злочину.

Засуджений обов'язково має усвідомити те, заради чого він прагнув би змінитися, а

для цього йому потрібно оцінити вчинки, які привели його до вчинення злочину. У його психіці повинна розгорнутися предметна характеристика ситуації, в якій він опинився.

Застосовувати методики впливу на засуджених необхідно з урахуванням особистісних характеристик, спрямованості та соціально-ціннісних орієнтацій. При вивченні особи засудженого неможливо утримувати нейтральну позицію, оскільки кожен співробітник повинен нести певне виховне навантаження. Такий підхід дасть змогу виявити ті ситуації (навіть приховані), які формували основні якості особи злочинця, й одночасно вивчити особистісно-вольову сферу засудженого, його індивідуальні особливості, потреби, мотиви поведінки, життєво значущі плани та перспективи.

Список використаної літератури

1. Антонян Ю. М. Взаимодействие личности и конкретной жизненной ситуации перед совершением преступления. Механизм преступного поведения / Ю. М. Антонян. – Москва : Юрид. лит., 1981. – 119 с.
2. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монография / И. Н. Даньшин. – Харьков : Прапор, 2005. – 215 с.
3. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, криминологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія / Т. А. Денисова. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2007. – 340 с.
4. Степанюк А. Х. Умови відбування покарання засудженими жінками / А. Х. Степанюк // Аспект : інформаційний бюлетень. – 2005. – № 1. – С. 12–18.
5. Стручков Н. А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью / Н. А. Стручков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1970. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2014.

Доробалюк А. П. Отношение осужденного, бывшего сотрудника уголовно-исполнительной системы, к назначенному наказанию и его отбыванию

Уголовно-правовая характеристика преступлений, совершаемых персоналом Государственной пенитенциарной службы Украины, включает исследование мотивов преступлений, а также отношение осужденного к назначенному наказанию и его отбыванию. В статье выясняется степень исследования судами мотивов преступлений, совершенных персоналом исправительных учреждений, раскрываются причины их возникновения, устанавливается оценка суда, а также ее воздействие на отношение осужденного к приговору, назначенному наказанию и его отбыванию. Проанализировано, как и насколько персоналом уголовно-исполнительной системы учитываются мотивы совершения преступлений при проведении индивидуально-воспитательной работы с осужденными.

Ключевые слова: персонал, мотив, исполнение наказания, личность преступника, осужденный, уголовно-исполнительная система.

Dorobalyuk O. The Ratio of the Convict, a Former Employee Criminal-Executive System, to the Sentence and Confinement

Criminally-legal characteristic of crimes committed by personnel of the State Penitentiary Service of Ukraine, includes the study of motives for the crime, as well as the ratio of the convict to the sentence and confinement.

Motives that are envisaged in the norms of Special part of the Criminal code of Ukraine influence on qualification of crime and also determine the intentional actions of person. Motives define the degree of crime and characterize a person that committed crime. They are one of determining signs at setting of punishment and can be taken into account as aggravating or extenuating circumstance. The degree of judicial scrutiny of motives of committed crime and discovering of reasons of their origin, influence of evaluation of court on attitude of convicted criminal towards the sentence, appointed punishment and its serving turns out in work.

Among the total number of persons former law enforcement officers serving a sentence of imprisonment employees of the State Penitentiary Service of Ukraine is 13%. The most common is the category of persons juniors (32%) who have committed theft, bodily injury, disorderly conduct and more. Those executives of the crime of bribery and other crimes in the area of performance. The largest number of inmates age 30 to 40 years – 47% and 20 to 30 years – 32% of the lowest – 50 and older – 9%. The overall level of education of prisoners serving a sentence of imprisonment for a term average (over 60%). Those executives of DPtSU – it is mostly those with higher or incomplete higher education (undergraduate – 29% higher – 39%).

The account of reasons of committed crime is analyzed during conducting of individual work with convicted criminal.

The findings indicated that the successful prevention of crime, especially personal, it is also possible only if a sufficient fullness will be revealed internal mechanisms of criminal behavior and, especially, its motives.

Key words: personnel, motive, execution of punishment, convicted individual, convicted person, criminal-executive system.